

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата філософських наук, доцента Кислого Анатолія Олександровича на дисертацію Гулямова Богдана Святославовича «Християнський гуманізм соціальної доктрини Константинопольського патріархату» на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.14 – богослов'я

Актуальність теми дисертаційного дослідження Гулямова Богдана Святославовича не викликає сумнів, оскільки стосується соціальної доктрини, яка сформована буквально на наших очах. Загальні принципи цього вчення свою першу апробацію пройшли на Всеправославному соборі 2016 року, де православне соціальне вчення, що закінчило своє класичне формування на початку ХХІ століття, стало ареною протистояння гуманістичних і фундаменталістичних богословських стратегій, що безпосередньо здійснило вплив на розвиток соціальної доктрини. Засудження фундаменталізму та прийняття ідеї гідності особистості, що відбулися після палких дискусій на соборі, відкрили шлях для подальшого процесу трансформацій соціального вчення. І вперше у 2020 році Вселенським патріархатом було створено новаторську соціальну доктрину. Відтак, дисертанту випала почесна місія вперше об'єктивно здійснити комплексний богословський аналіз особливостей сучасного соціального вчення Константинопольського патріархату як принципово нового етапу в розвитку християнського соціального вчення. При цьому автор прекрасно володіє богословською та релігієзнавчою методологією аналізу соціальних доктрин, виділяє їх різні типи, робить влучні порівняння, показує зв'язок соціального вчення із розвитком всієї сучасної теології.

У дисертації автором перш за все проаналізовано особливості основних етапів розвитку християнського соціального вчення, до розвитку якого спонукали випробування світових та локальних війн, техногенних катастроф та стихійних лих, а також загальна гуманітарна криза сучасного суспільства, що призвели до того, що теорія про гідність особистості та її права стали центральною для християнської соціальної доктрини. Наші часи, що проходять під гаслом всесвітньої пандемії, пришвидшили більш радикальне прийняття розуміння етичних доктрин про абсолютну цінність іншого та необхідність діалогу з ним. Адже ситуація, що склалася в світі з вакцинацією, переповнені лікарні, відсутність ліків та фахівців, повсякчасні кризові стани відносин між Україною і Росією, актуалізували проблеми етичних богословських критеріїв визнання високої гідності людської особистості та спонукають дослідника зробити цілком правильні висновки щодо гострої необхідності подальшого розвитку християнського гуманізму. Зважаючи на це, автор в актуальності теми дослідження виокремлює дві стратегії соціального розвитку. Перша стратегія полягає у відстоюванні свободи і прав особистості, навіть якщо це містить ризики для традиційного способу життя православних народів. Друга стратегія, у свою чергу, розвивається традиціоналістами та тими, хто творить постмодерністичні спекуляції на основі реваншистських настроїв, що

маніпулюють колективізмом. Дані інтенції задають нові перспективи для подальших дискусій щодо соціальної доктрини в православ'ї та у всьому християнстві, а формування пост-ліберального соціального вчення, на думку автора, стало найбільшим досягненням богословської думки Вселенського патріархату за останні десятиліття та потребує систематичного вивчення.

Звідси виходить дуже вдале формування автором дослідницьких завдань, в яких здобувач прагне виявити безпосередні передумови формування сучасної соціальної доктрини Константинопольського патріархату 2020 року. Перед цим було систематично досліджено специфічні риси соціального вчення документів Всеpravославного собору 2016 року, здійснено комплексний аналіз методологічних принципів побудови сучасного соціального вчення Вселенського патріархату та порівняно їх з принципами методологій соціальних доктрин інших церков. Зважаючи на те, що об'єктом дослідження є сучасне соціальне вчення Константинопольського патріархату, а предметом дисертаційної роботи є особливості соціального вчення Константинопольського патріархату в контексті сучасних богословських дискусій щодо перспектив розвитку християнського гуманізму та соціальної етики цілком логічними є наступні завдання: необхідність комплексно проаналізувати нове соціальне вчення Вселенського патріархату про права і гідність особистості у контексті богословських дискусій сьогодення щодо свободи людини, долі демократії, ідейного протистояння офіційного православ'я з фундаменталізмом, а також розкрити основні риси соціального вчення щодо родини, проблем подолання бідності, екологічної кризи. І насамкінець автор береться висвітлити особливості соціального вчення Вселенського патріархату щодо війни та миру, здійснити порівняння цих концепцій із соціальними доктринами інших церков щодо цієї тематики, а також із сучасними богословськими концепціями подолання насилля та формування миру. Дисертанту важливо також виявити специфіку пропонованої Константинопольським патріархатом теорії примирення між релігіями.

Окремо варто зробити наголос на цілій низці пунктів новизни, дуже вдало виокремленій автором із тексту дисертаційної роботи. Насамперед необхідно зупинитися на обґрунтуванні того, що соціальне вчення Вселенського патріархату є аналогічним до ідей соціальної доктрини папи Франциска, але при цьому залишається більш реалістичним та не ставить під сумнів сучасний капіталізм у цілому, а пропонує його реформування в напрямі розвитку культури спільнотності на основі застосування християнського морально-правового розуміння прав особистості. В дисертації уточнено положення про те, що Вселенський патріархат пропонує цілісне вчення про шляхи подолання екологічної кризи та відновлення природи як невід'ємної частини людського життєсвіту. В дисертації набуло подальшого розвитку положення про те, що соціальна доктрина Православної Церкви найбільш суголосна з католицьким соціальним вченням. Зокрема, доведено суттєву близькість соціального вчення Константинопольського патріархату та соціального вчення папи Франциска.

Перший розділ своєї дисертаційної роботи автор присвячує осмисленню розвитку соціального вчення християнських церков у богословських та релігієзнавчих працях, де він розглядає основні етапи розвитку соціального вчення християнських церков, простежуючи особливості історичних змін уявлень католицизму, православ'я і протестантизму про соціальний ідеал та шляхи його досягнення. Дисертант зауважує, що християнське соціальне вчення виникло в кінці XIX століття як проект реформації капіталізму та спрямоване на врахування принципів та цінностей загального блага, справедливості й солідарності задля збереження суспільства від експериментів із соціальними устроєм, що суперечили б людській природі. Далі дослідник розглядає соціальне вчення християнських церков як предмет наукового осмислення, аналізує праці сучасних богословів та релігієзнавців, що виділяють основні тенденції у розвитку соціальних доктрин православ'я, католицизму і протестантизму в Україні та світі.

В другому розділі дисертаційної праці здобувачем проаналізовано соборний процес у православ'ї та виникнення сучасного соціального вчення Константинопольського патріархату 2020 року. Детально розглянуто формування соціального вчення Всеправославного собору 2016 року, його особливості, пояснюється прогресивний характер. Вказується на обмеженості цього соціального вчення та його недоліки. Особлива увага приділяється місіонерській спрямованості соціальної доктрини документів Всеправославного собору 2016 року, апології прав людини та засудженню релігійного фундаменталізму. Досліджено, що Церква для теології спілкування має бути відображенням Трійці, спілкуванням особистості з Богом та з іншими людьми, ієрархія лише слугує такому спілкуванню, але не може його замінити.

Третій розділ аналізує методологічні принципи соціальної доктрини, і він є важливим як у загальнотеоретичному плані, так і для цієї конкретної роботи. Роздуми про те, чим відрізняється методологія побудови соціальної доктрини у православ'ї є влучними, мають велике значення. Також показано, що сучасна православна теологія з її персоналізмом та теоріями спільнотності змогла не відразу, але хоча б поступово змінити офіційну православну соціальну доктрину.

У четвертому розділі «Особливості та наслідки абсолютизації принципу гідності особистості у соціальній доктрині Вселенського патріархату» зауважено, що Православна Церква передбачає, що гідність та свобода особистості, її покликання та довершеність є значно вищими за усі ті множини цінностей і норм, що їх пропонує сучасна світська морально-правова свідомість, відповідні міжнародні акти і конституційні норми. В області соціального вчення це призводить до вимоги абсолютного визнання класичних прав і свобод людини. Автор зупиняється на соціальному вченні Вселенського патріархату про родину, яке присвячено аналізу абсолютного значення міжособистого спілкування та співжиття у різних його формах. Традиційно вчення про родину стояло у центрі класичної християнської соціальної доктрини, оскільки вона була взірцем для всіх соціальних інститутів та

спільнот – церковної громади, трудового колективу, місцевої громади, нації, людства. Досить цікавим, на наш погляд, є матеріал, що аналізується автором у підрозділі «Соціальна доктрина Константинопольського патріархату про шляхи подолання бідності та досягнення соціальної справедливості». Він присвячений теорії та практиці дияконії, яка з місцевого рівня переноситься на національний і глобальний. Соціальна доктрина містить радикальні етичні вимоги повної солідарності з бідними, маргіналізованими та мігрантами. Не оминає своєю увагою автор і проблеми екології у соціальній доктрині Вселенського патріархату, де доводить, що турбота про довкілля має метафізичний вимір, а саме: людина покликана до турботи про все створене і до sacramentalного посередництва між всім власним природним життєсвітом та Богом.

У п'ятому розділі під назвою «Необхідність загального примирення як категорична вимога соціального вчення Вселенського патріархату» йдеться про шляхи досягнення єдності різноманіття та загального миру з особливим наголосом на релігійне примирення. Розглянуто пацифізм у соціальному вченні Константинопольського патріархату, де аналізується запропонована сучасна концепція миру та діалогічної взаємодії. Богдан Святославович наголошує, що на ідеях сучасної православної теології доби постмодерну засновані теорії соціального вчення Вселенського патріархату про мир як гармонійну єдність різноманіття, про миротворчість як першу рису християнської ідентичності, про повну легітимність лише ненасильницького спротиву злу, про необхідність відмови від смертної кари, про можливість повнішого застосування євангельських заповідей як в особистому моральному житті, так і у соціальній активності громад.

При розгляді вчення Вселенського патріархату про екуменізм та міжрелігійні відносини, дослідник окремо зупиняється на розвитку діалогу та пошуку нових форм співробітництва, наголошуючи, що передумовою для християнського екуменізму Константинопольський патріархат бачить у тотожності Православної Церкви з Церквою як такою чи Церквою апостольських часів. Із цього положення робиться висновок про неможливість вважати нормальною ситуацію, коли інші християнські церкви, що мають апостольську спадкоємність, не мають співпричастя та єдності, але прагнуть до видимої єдності у таїнствах. Автор аналізує історію питання, показуючи, що раніше з тих же засад робилися інші висновки. Також важливо, що роздуми про кордони церкви вже не знаходяться у центрі православних доктрин про екуменізм. Тепер у центрі уваги – теорії можливості екуменічного та міжрелігійного діалогу. Діалогічність показується як суттєва риса церкви, що виникає з її спільності, з особистого характеру людини, що спілкується з Богом.

Текст дисертаційного дослідження дозволяє висловити кілька зауважень.

1. На нашу думку, можна було б глибше розкрити засади позитивного ставлення соціального вчення Вселенського патріархату до наукової думки у її сьогоденному розвитку.

2. Потрібно було детальніше проаналізувати богословські передумови неприйняття насилля та абсолютизації миробудівництва у соціальній доктрині Вселенського патріархату.

3. Необхідно було звернути увагу, що серед усіх православних народів саме грецький має найбільшу схильність схвалювати демократію, і це створило умови для формування соціального вчення того ліберального типу, який ми бачимо у документах Вселенського патріархату.

Висловлені зауваження та питання в жодному разі не знижують загальної позитивної оцінки отриманих у дослідженні результатів. В цілому, початково поставлена автором мета у дисертації повністю досягнута. Автор проявив себе як повністю зрілий науковець, а також продемонстрував високий рівень академічної добросовісності, богословської виваженості та інтелектуальної культури. Робота оформлена належним чином і відповідає вимогам щодо кандидатських дисертацій, вирізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист. Зміст автореферату цілком відповідає тексту дисертації і кваліфіковано відтворює основні її положення і висновки. Кількість, обсяг, зміст та якість публікацій, участі у конференціях відповідає вимогам щодо оприлюднення основних результатів роботи.

У цілому знайомство зі змістом дисертації, авторефератом та науковими публікаціями автора дають всі підстави для загального висновку про те, що робота **Гулямова Богдана Святославовича «Християнський гуманізм соціальної доктрини Константинопольського патріархату»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

**Офіційний опонент,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та культурології
Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка**

А. О. Кислий

Засвідчую підпис А.О. Кислого

Начальник відділу кадрів

Л.Ф. Лук'яненко